

ԺԱՄԱՆԱԿ

ԳԱՆՏԷՍ ԳԱՅՐԵՆԱՆՈՒԷՐ

22 ԱՊՐԻԼ

Ե. ՏԱՐԻ 1867

ԹԻԻ 113

Կէ հրատարակուի երէն շաբաթ անգամ իւր շաբաթ օրերը :
Բաժանորդագրութեան գինը ամբողջական 3 արծաթ Մեծիտէյն ինկիլի :
Խորագրան իւր Բաժանորդի պէտք պարտէ անշուշտ անգամ ամբողջական Բերան ինկիլալ օրինակը :

Դոտրս երթալիւ Լրագրոյ ճամբոս Ժախուր աստուղի լրագր է :
Ստորագրութիւնները պարտէ անշուշտ ինկիլալ ինկիլալ :

Մուսկաճեաճեան Ասեմափայլ Յակօբ էֆէնտին որ բաւական տունէ ի վեր անդգործիկ հիւանդութեամբ մը կը տառապէր, վերջապէս ճարտար բժշկոց ջանքն ու աշխատութիւնը ի դերեւ ելլելով, ամայս 14ին աւագ ուրբաթ լուսնալու գիշերը իր մահկանացու կենաց ընթացքը կնքեց : Հետեւեալ օրը, աւագ շաբաթ, յուղարկաւորութեան տիւր հանդէսը կատարուեցաւ արժանաւոր փառաւորութեամբ, որուն ներկայ էին Մանապուտիւ Սրբազան Պատրիարք Հայրը, համայն եպիսկոպոսուհի և վարդապետը և բազմաթիւ քահանայք Մայրաքաղաքիս, լուսաւորչական և Հռոմէական պատուաւոր ազգայինք, և խոռոն բազմութիւն ժողովրդեան Բերայի Ս. Կրորդութեան եկեղեցւոյն մէջ Գեր. Ներսէս սրբազանը խիստ ազգու դամբանական մը խօսելով, մարդկային կենաց ու նայութիւնը, յաւիտենական կենաց միութարութիւնը, լուսահոգի Հանգուցելոյն անդուգական ձիւքերը և գործերը ցուցուց, և բոլոր ներկայ գտնուողներուն սիրտը շարժեց : Մարմինը Գապաթաշի նաւամատոյցէն Ղաթիգիւղ տարուեցաւ յատուկ շոգենաւով, և հոն իր մօրը քով ամփոփուեցաւ, համաձայն բաղձանայն, որ իր կենդանութեանը ցուցըցած էր, զոր և սարտք համարեցին Հանգուցելոյն եղբայրն ու քոյրերը ճշգիւ կատարել :

Յակօբ էֆէնտին ազգային առաջին կարգի սեղանաւորաց դասուն մէջ նշանաւոր տեղ մը բռնած էր, իր խոհական և հանճարեղ ընթացքովը Տերութեան առջև մեծ վարկ և համարում ունէր, իր բարեսրտութեամբը և ազգասիրութեամբը Ազգին առջև մեծ պատիւ ստացած էր, իր բարեսրտական և առաքինասէր ոգւովը հոգեւոր ու մարմնաւոր պարտքերը կատարելու փոյթ ունէր. աղքատաց և կարօտեղ ձեռն կարկառել չէր զբաւարար : Ուսումնականութեան և յառաջագիւցնութեան սիրող ըլլալով, այս մասին ալ իր վիճակովը, դիրքովը և ազդեցութեամբը մեծ օգնութիւններ մատուցած է, և մասնաւորապէս Հիսարի ազգային վարժարանին մեծ նպաստներ բրած է երկար ատեն : Ուստի Յակօբ էֆէնտին անունը անմահ պիտի մնայ, և կը յուսանք որ Հանգուցելոյն եղբայրը Մեծապատիւ Սանուկ աղան և քոյրերը իրենց ընտիր եղբօրը օրինակին հետեւելով, Մուսկաճեաճեան գերդաստանին յաւիտենական յիշատակացն արժանի գործերով կը փայլին, և Ազգին այժմեան և ապագայ սերնդոց առջև միշտ երախտագիտութեամբ և գրուատեօք կը յիշուին :

Պապական ազգայնոց յեփարէճ ընկացող, — 1852 և 1867 թռականներուն մէջ անոնց վրայ երեցած մեծ ուղիղ Գաղթականութիւնը, — ազգային և Ժողովրդական զգացմանց պահողութիւնը ու ազգայնութեան նուազութիւնը, և Փրօֆանսիայի հայաստանութեան փոխմը, — Ս'էճմոսային ևս այն փոփոխութեանց եկեղեցիներէն, և պարզապէս Փրօֆանսիայի իշխող Գաղթիչ ըլլալը, — Ս'էճմոսային ունայնապարծութիւնները էր 688 թռակը :

Ազգային յառաջագիմութիւնը, Ազգին կեանքը և բարգաւաճումը սիրող և իրականապէս տեսնել ուղղող Հայերը՝ իրենց սրտին մէջ անդուստղ իղձ մը կը յայտնեն առանց կրօնի խորութեան և առանց կարգի ու պատուոյ աշուտութեան՝ միահամուռ լծողութեամբ ՀԱՅ անուանին ներքեւ և ՀԱՅ ԱԶԳՈՒԹԵԱՆ մարմինը առողջ ու զօրաւոր ընելու և կենդանի պահելու :

Այս իղձն ու տենչը գրեթէ 20-25 տարիէ ի վեր ծնած ու սնած է այն ամէն ազգայնոց սրտին մէջ, որոնք և բողոքական լեզուաց հրամուտ, ուսմանց ճաշակն առած և արգիլ բաղադրութեան և ընկերական շարժմանց և ընթացից տեղեակ են : Եւ հնարաւոր է արդեօք այսպիսի անձի մը որ ունայն վէճերով, և խղճի և մասց ազատութիւնը գերելով, կըրօնական աններողութեան սկզբունքը պաշտպանէ. և իր եղբորը ու հարազատին և արեւնակցին վրայ անհաշտ աչօք և դժոխային ատելութեամբ մը նայի. և փոխանակ անոր հետ ձեռք ձեռքի տալու յանուն ազգային բարւոյ և օգտի, բաժնուի անկէ, ճակատ յարդարէ անոր դէմ, պատերազմ հրատարակէ, կռուի, զարնուի, վերաւորէ և վերաւորուի, որով և Ազգին բիւր աղէտք ու թշուառութիւնը հետեւին. այնպիսի վիճակ մը, որ արդէն մեծ դառնութեամբ ծանրացած է մեր սիրելի Ազգին վրայ՝ կրօնական պառակտմանց և անմիաբանութեան տխուր շնորհիւ :

Այս պառակտումները և այս անմիաբանութիւնը որչափ օտարներէ ունին իրենց իրմարումը և ծագումը, բայց և այնպէս անոնց շարժառիթ և հեղինակ մերայնոցմէ եղած են. օտարին դաւին և որսորդութեանը մերայնքը պատուած են. և մերայնոց խորդախութեանց և մատնութեանց շնորհիւ է որ օտարները մեր Ազգին ու հայրենական Եկեղեցւոյն վրայ ծանրացած են : Այս Ազգային պառակտութիւնը ըստ ամենայնի կը հաստատուի այս ըստմանիս :

Ի սկզբանէ մինչև ցարդ այս պառակտումները և անմիաբանութիւնները մեր Ազգը արդէն օգուտարին վիճակը բերած հասուցած ըլ

լալով, վերջին 20-25 տարիներուն մէջ երբ Ազգը իբրեւ ի խորքնոյ արթնցած՝ իր շուրջը Աշուտական ազգաց յառաջդիմական շարժումները և անոնց կեանքը ու բարգաւաճումը նկատեց, ինք ալ ուղեց անոնց օրինակին հետեւիլ. և գովելի եռանդով մը ձեռնարկեց վարժարանաց բարեկարգութեանը, օրագիրներու հաստատութեանը և ընկերութեանց կազմութեանը : Այս վերջիններուն մէջ երբեմն նշանաւոր էր Համազգեաց ընկերութիւնը, յորում՝ Ուսաւորչական և Հռոմէական ազգայինք ի մի յօդ սիրոյ պնդեալ՝ միապէս ազգային յառաջագիմութեան մեծ գործոյն անձնութիւն իւր խոսէին :

Հայաստանեայց առաքելական ուղղափառ Եկեղեցին՝ որ ծնող է Հայութեան և խանձարուր ազգայնութեան, իր սովորական ներող և գթալիք ակնարկութեամբ կը նայէր իր զաւակաց միաբանական սիրոյն վրայ. թէպէտ կը փափաքէր և միշտ կը փափաքի որ իրմէ խորթացած զաւակները վերադառնան իր մայրենի գիրկը. բայց ոչ երբեք կ'ուզէ որ բռնութեամբ ստիպէ զանոնք. այլ ինչպէս ինքնահաւան կամ օտարի թելադրութեանց անստիպելի իր ծնողէն հեռացող որդի մը հուսկ ուրեմն կը դառնայ իր սիրելի ծնողին գիրկը. այնպէս և Հայաստանեայց Եկեղեցին կ'ըստատէ իրմէ խորթացած զաւակները ի ծոց իւր ժողովելու :

Իսկ Հռոմէական Եկեղեցին որ մեծ զսէրով և տարժանելի աշխատութեամբ սակաւութիւն հայ զաւակներ խորթացուցած էր իրենց մօրը գրկէն, ի հարկէ անոնց այնպիսի եղբայրական սերտ առնչութեան երկիւղ կրելու իրաւունք ունէր. ուստի և հաշտ աչօք չէր նայեր Համազգեաց ընկերութեան վրայ :

Հռոմի եկեղեցին յորմէ հետէ Փրօփանսիայի, Նիդրլանդներու և ուրիշ այս ստեսկ բաղմաթիւ ընկերութիւններու առանձնական շահուց և գիտաւորութեանց գործըր ըլլալ սկսաւ. յորմէ հետէ անիրաւ և անտեղի նորաձեւութիւններ ընդունեց և իբրեւ հաւատոյ մատուց ուղեց ազգ անեւուն ընդունել տալ, ինչպէս են Պապին գերազայն իրաւասութիւնը ի վերայ ամենայն եկեղեցեաց՝ իբրեւ միմիայն փոխանորդ Քրիստոսի, անոր անխալաութիւնը, ընդհանուր ժողովէ մը աւելի մեծ իշխանութիւն ունիւմը, որեւիցէ աստուածաբանական անորոշ խնդիր կամ կարծիք աւոր անձնական հեղինակութեամբ կամ թէ մասնական ժողովով իբրեւ մասն հաւատոյ հաստատելը, և դէմ խօսողները հերետիկոս և

հերձուածող են ըսելով՝ դատաւարները են, են. յորմէ հետեւ Հռոմի Լիկեղեցին այս նորո՞ւ ձեռնութիւններն ընդունեց յօգուտ դէպք պաշարող և գործիչ ընող ընկերութեանց, անոց փառախորհրդաւոր, անգիտութեամբ, մեծութեամբ և արիւնք ու անարհիւ գործառնութեանց, այն օրէն ոչ միայն բոլոր իրեն հետեւող քրիստոնեայ ազգաց մէջ իր աւաճին փարկն ու համարումը կորսցաւ, այլև բոլոր ուրիշ քրիստոնեայ ազգաց ալ կարեկցութեանն արժանաւոր եղաւ. մեծ հերձուածներ իրմէ դուրս եկան, իր անօրէն գործակալաց խտուածները և պահանջմանց չգիմանալով, ուստի և Լաւոսից ամէն կողմը իր հալածողներն ունեցաւ այս Պապական դուռ թիւնը, հակառակ կուրօրէն հնազանդութիւն և անձնութեանն ու խտուղ պաշտօնեայ Փրոփականտային:

Ար Հռոմէական ազգայնաց մէջ ալ բնականաբար այս բաժանումը մտած էր. Փրոփականտայի հասուցած հայ աշակերտները Պապին և անոր կարգինալաց ժողովոյն խնարհ և հնազանդ և իցր հնազանդ պնդածեայ ներքէն էին: Այս կողմէն Սիւրբարեանք իրենց հիմնադրին ոգւոյն և սկզբանց համեմատ թէ և հռոմէական, բայց ոչ կոյր դործիք էին և ըլլալ իսկ կուզէին Փրոփականտայի ձեռքը: Ուստի ասոնք իրենց Վրդին աւելի մօտ էին, և Վրդին յարգանացն ու ձեռնադրութեանց ալ արժանացած, օր օրի բարգաւաճեցան ու զօրացան: Իրենց ազգային զգացումները վառ ու անշեջ արահող Հռոմէական ազգայնք ալ Պապականութեան դործիք եղող և Վրդին փնտաւար մասին դէմ հակակիր, առանց կրօնի խտրութեան մտած էին ի թիւ Համազգեսց ընկերութեան: Պապական ազգայնաց այս մեծ ու լուսաւորեալ մասը՝ արդի քաղաքակրթութեան ոգւոյն համաձայն՝ առանց խղճի ազատութիւնը բռնաբարելու, իրենց Վրդին հետ ամենայն սիրով վարուելու, անոր հետ ի նորատա յառաջադիմութեան դործելու, Հայ անունին պատիւն ու փառքը աւելցնելու, և որ աւելի մեր ուղած և փափաքած բանն է, Հայաստանեայց եկեղեցւոյ և Վրդին դէմ նախատական և թշնամական (ինչպէս որ կ'ընէին Պապական ազգայնաց միւս մասը Հասուները) ցոյցերն ու զգացումները չունենալու տրամադրութեան, առաջնորդութեամբ Վենետիկի Սիւրբարեան Հարց: Եւ ասոր համար Վրդը մեծ վարկ և համարում ունէր Սիւրբարեանց և անոց հետ միաբանող խումբին վրայ:

Իսկ միւս մասը՝ Փրոփականտայի հարազատ

խումբը՝ որոնց գլուխ կեցած էր Հասուներ առ հատարակ թէ Վրդին և թէ Սիւրբարեանց անջն վարկ և համարում չունէին, ըստ որում իրենց ծնող հարազատ մայր եկեղեցին կը նախատէին: Հերետիկոս և հերձուածող անուանելով և անհաշտ ատելութիւն կը ցուցնէին ազգայնաց դէմ:

Վրդը և Պապական ազգայնաց Սիւրբարեան կուսակցութիւնը կարեկցութեան և արհամարհանաց աչքը նկատելով Հասուներն զրոյց նշաւակ կ'ընէին անոց ազգատեաց, եղբայրատեաց, յետադիմական զգացումները, և օտարանէր ընթացքը: Եւ երանի թէ յառաջադիմութեան բարեկամները այս միութարութիւնը երկարատեւ և մշտնջենաւորապէս վախճելու բազմն ունենային: Եւ ասոնք որ Փրոփականտայի ազգաբաժնի հարները Սիւրբարեանց երկնոտ և ապրիկար մասին յաղթելու վերջապէս յաջողեցաւ. և Վրդը Սիւրբարեաններէն ունեցած միութարութեանն ալ զրկուեցաւ. ասոնք ալ Հասուներն ոգւոյն և սկզբանց դէմ այնչափ պատերազմներ ընէին ետքը ստիպուեցան միանալ Հասուներն հետ, զիւրիշ ծընող եկեղեցին երեքիկու և երեք-առորդ անուանելու, իրենց Վրդը և ազգայնքը արեւել: Բայց որում երբ 1852ին Իտալերէն պարսաւագիրը մը հրատարակուեցաւ որ Վեր. Հասունի ներքին չութեամբն էր յօրինուած, որուն մէջ Սիւրբարեանք կատարելի ցուցուած էին առաջի Փրոփականտայի, իբրեւ աւելի մերձաւորութեանց բուն: Վրդին հետ. երկնոտ և ապրիկար Սիւրբարեանք, կամ ըստ վկայութեան բազմաբախտ ծերունոց Սարգիս վարդապետի թէ որդորեան, Սիւրբարեանց արբայ փառասէր Հիւրմիւղեանը: Իտալերէն պարսաւագրին դէմ տեարակ մը կը հրատարակէ, որն որ Բագրատունի Հ. Լ. րէնը կը խմբագրէ, և ինքը Հիւրմիւղը կը սրբագրէ և անձոռնի յաւելուած մ'ալ կ'ընէ. այս տեարակին բովանդակ իմաստն էր թէ «Հայերը հերձուած, մուրեւեալ և հերետիկոս են, բայց Վենետիկի Սիւրբարեանք ոչ հերձուած են, ոչ մուրեւալ, և ոչ իսկ հերետիկոս, ինչու որ հաղորդակցութիւն չունին Հայոց հետ»:

Հարկ չեմք համարիր այս դէպքերը հասնի առ մի մանրամասնաբար յիշել, ժամանակին օրագրաց և առանձին յայտարարութեանց ու տեարակաց մէջ, և անցեալ տարի թէ ոգորեան Սարգիս վարդապետի հրատարակած Պապական Սիւրբարեան և Հայկական վարժարանաց և Սիւրբարեան արբայի գրքին երրորդ հատորին մէջ ընդարձակօրէն և լիով լիաւանգուած են, որն

որ առանց արտասուածաց չկարգացինք, մանաւանդ այն մասերը, յորում կը տեսնուին ակներե երկու Հայ կրօնական կուսակցութիւններու՝ առաջի Պապին և անոր կարգինաւաց ժողովոյն և առաջի Փրօփականտայի և անոր քարտուղար Պառնասայոյի ջանքերն ու զոհողութիւններն ինքզինքնին արգարացնելու և իրենց Ազգը ու ծնող եկեղեցին հերձուածող և հերետիկոս անուանելու, երդմամբ, խոստմամբ և սկիսելով թեամբ . . . : Արեւադէս Սիւրբարեանք ի ստիպմանէ Պապին, կամ որ աւելի ճիշդն է՝ Փրօփականտայի (ղի Պապն ու պապութիւնը անոր գործիքն է) սուին այն հաշակաւոր դաւանութիւնն ու յայտարարութիւնը առ Ս. Պապն, որուն մէջ յայտնուէն սա խոստովանութիւնը կար թէ «Հռոմէական եկեղեցւոյ հետ չմիաբանող Հայերը հերձուածողք են և հերետիկոսք, որով և Բրիտանիոյ կաթողիկէ եկեղեցիէն դուրս կը գտնուին» : Այսպէս Սիւրբարեանք մասնիչ եղան իրաւանց Ազգիս և միանգամայն նախատիչ ուղղութեամբ իրենց վարդապետութեան Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ . կամաւ կուրացան այս անարգ խոստովանութիւնն ընելու, և իրենց Ազգին սիրտը յանհարկնս վերաւորելու :

Այն ցոսկարի դաւանութեան և յայտարարութեան օրինակը կարգացինք Սարգիս վարդապետի աշխատասիրած պատմութեան Գ. հատորին մէջ (երես 226—233) . և կ'ուզենք թէ այս և թէ Սիւրբարեանց և Հասունեանց մէջ բացուած կռուոյն վերաբերեալ ուրիշ կարեւոր յայտարարութիւնները հոս մէջ բերել . բայց որպէս զի մեր նպատակէն շատ հեռացած չըլլանք, այս անգամ զանց կ'ընենք . բայց խօսք կուտանք որ յաջորդ թուերով հետզհետէ այն յայտարարութիւնները հրատարակենք թէ գիտցող ու մոռցողներուն յիշեցնելու, և թէ չգիտցողներուն տեղեկացնելու դիտաւորութեամբ :

Սիւրբարեանք այսպէս իրենց անձունի յայտարարութիւններով Փրօփականտայի առջև արգարացան, և Հասունի կամակար գերի եղան, ու ծաղրուծանակ աշխարհի : Իսկ Սիւրբարեան կուսակցութիւնը, այսինքն Պօլսոյ մէջ գտնուող այն հասարակութիւնը, որ գրով և յայտարարութեամբ և մեծ ազմկներով բողբոսած էր ընդդէմ Հասունի և մերժած էր զանի խալաւ իբրեւ աղգատեաց, եղբայրաւեաց, և կոյր գործիք Փրօփականտայի . այդ մասն ալ վհատեցան և խալաւ լքան . յաղթանակեց Հասուն, և մինչև ցայսօր այնպիսի

ճարտարութիւններով իր ինքնիշխանութիւնը և նպատակը յառաջ տարաւ, որ Սիւրբարեանց խիստ ջերմ պաշտպան և զօրաւոր նեցուկ և ազգայնութեան սիրով աջորեալ անձերէն եթէ ոչ ամէնը գէթ մեծ մասը իրեն յանկոյց . մնացեալ մասը վհատեալ ու անտարբեր կը մնայ : Այն ինքն (Մէծմուսն ալ՝ որ աղգասիրութեան դրօշին ներքեւ երբեմն աստուրեղ կը կարգար . Հասունի և Հասունեանց, ան ալ մտաւ անոր քղանցից ներքեւ : Աստի և Հասուն ու Հասունեանք բացարձակապէս տիրեցին ժողովրդեան վրայ, Փրօփականտայի կամքն ու նպատակը սկսան ծաղիկեցնել, ասուլութիւն և խեղ ընդ ազգակիցս սերմանել, հերետիկոս և հերձուածող անուանել տալ Պապական ժողովրդեան իրենց բուն ծնող եկեղեցին, և անոր հետ յարաբերութիւնը և հաւմակրական ցոյցերն իսկ մահացու մեղք համարել և խոստովանութեան ու աղաչխարութեան ենթարկել : Այնուհետեւ աստարեղջը Հասունեանց մնաց . սկսան կ. Բ. Ս. Նի միջոցաւ Հայոց եկեղեցւոյն մէջ միայն Բրիտանիոյ արձանը մնացած քարոզել . Բաթրլօճեանի միջոցաւ Հայոց եկեղեցին հեռի յառաջնորդութենէ Հոգւոյն Սրբոյ հրատարակել . Մէծմուսնի միջոցաւ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ առաքելութեանութիւնն և ուղղութեամբ իրենք ուրանալ :

Այս ամէնն ըրին Հասուն և Հասունեանք, խտրութիւն մեծ գնելով արեւակից ժողովրդեան մէջ . որով առանց կրօնի խտրութեան միութիւնն և յանուն ազգայնութեան միաբանութիւնն ալ երեւակոյական ցնորք մ'եղաւ : Այնուհետեւ ո՞վ կրնայ հաւատալ թէ Պապական ազգայնոց հետ անկեղծ և անխորտիր միութիւնն հնարաւոր է . ո՞վ անոնցմէ բարիք և աղգասիրութիւն կը յուսայ . այսուհետեւ Պապական ազգայնիք Փրօփականտայի խոնարհ հլու և հաւատարիմ ստրուկներն եղած են . քանի որ Փրօփականտայի զօրութեամբ Հասունի անուրը կը ծանրանայ իրենց վրայ . քանի որ Սիւրբարեանք ալ յայտնի և լռելեայն նոյն անուրին ներքեւ են . և քանի որ այն բողբոսարիւլ, խտրութիւնը չճանցող, ազատասէր, աղգասէր մասն ալ կամ գերուած կամ վհատած է . և նոյն իսկ Մէծմուսն որ այն ազատասէր և աղգասէր մասին արձագանքըն էր, ամենահայատակ և խոնարհ ծառայն է Հասունի և Հասունեանց (1) . և ահա Հա-

(1) Համազգեսց ընկերութեան կործանումէն ետքը ուրիշ փորձ մ'աւրին նոյն ընկերութեան ոգին ու նպատակն ունեցող մերոյնք և Պապական ազգայնոցմէ ոմանք . բարեգործական ըն-

սուս ալ մեծ փութով իրեն յաջորդ և արժա-
նընտիր զաւակներ հասցնելու վրայ է . ամէն
կողմ վարդապետանոց և մարապետանոց հաս-
տատելով, որպէս զի ազգասիրութիւն և ազգասի-
րութիւն բառերն անգամ ուրիշ անգամ ևս չի
լսուին Պապական ազգայնոց բերնին մէջ . ա-
հա այս ԵՐԶԱՆԿ՝ վիճակն է որ կը նկարագրէ
Մէծնուա իր 688 թուովը :

Կերութիւնը հիմնելով : Այս բնկերութեան սկզբնաւորութեան
և ընթացքին այլ և այլ հանգամանոց վրայ դիտողութիւն ընել
չենք ուզեր առ այժմ . բայց սակայն համարձակինք յայտնել թէ
մենք ոչ նոյն բնկերութեան անդամակցութիւնն ընդունած ենք
և ոչ իսկ համարում ունինք անոր վրայ . այլ պարզապէս մեզի
փաստաւոր համարած ենք անկալ . պատճառը Պապա-
կան ազգայնոց շատուղեաց բնկերութեան կործանմանէն ետքը
ունեցած վիճակն և փոփոխութիւնն է . որ վերը նշանակեցինք .
Հատուկանց անուրին ներքեւ ճիշտ ուղղապէս վրայ բնաւ եր-
բէք ոչ ազգասիրութիւն և ոչ իսկ անկեղծութիւն կը նշմարենք :
(Մենք մէջէն միշտ բացառութիւն կը դնենք այն սակաւթիւ
ազգայնները որոնք Պապականութեան սղեւոյն հակառակ , միշտ
իրենց Վրդին և Եկեղեցւոյն յարգն ու պատիւն ու սէրը պա-
հած են և կը պահեն . թէպէտ դաւանութեամբ և ծիսելու Հռոմ
մեական են . Մէծնուան ալ անոնց կարգը կը կարծէինք , բայց
սխալ էր . . .) թէ ինչու ազգասիրութիւն չենք նշմարե-
րնքին յայտնի է վերի յօդուածէն . և նոյն իսկ Հատուկանց
դէմ դնող կուսակցութեան վկայութիւնն , որոնք Հատուկանց
և Փրոփականայի ոգին ու նպատակը 1852ի յուլիանի և շուբ-
թուականի մէջ լաւ բացատրած են . և երբ հիմա Հատուկանք
և Փրոփականայի բացարձակապէս կիշխեն իրենց վրայ , ալ ազ-
գասիրութեան հետքն անգամ չենք համարձակիր նշմարել անոնց
որսին մէջ : Իսկ թէ ինչու անկեղծութիւն չենք նշմարե-
ր , ա-
տոր ալ բացատրութիւնը շատ դժուար է . յորմէ հետէ Հատուկ
և Հատուկանք իրենց ձեռքը ծանրացուցած են Պապական ազ-
գայնոց վրայ , անոնց այնպէս անսխալեղ իրաւունքները բարեգոր-
ծութեան մտաւոր վարձատրութեան գալը մեզի և շատերու ալ
կոտորածէն երեւցած է . այս միջոցը (որ Հատուկանց բնգի-
ւորութիւն չեն լինելու ալ կրնար գուշակուիլ) պարզ դարձիք մ'էր
որտարուէր . և որովհետեւ մերայնոց անկեղծութիւնը և ազ-
գասիրութիւնը անտարակուսելի է . ուստի այսպէս հակառակ
սկզբունքներով խմբեալ անձանց միութեանն ալ աւելի վտանգ
ու վնաս կ'ենթադրուի . մեր Վրդին համար . մեր թերթին միջ-
ցու . քանի քանի անգամ յայտնապէս ցուցցած ենք թէ մի-
ութիւնն անհնար է . և աւելի մեզի փաստաւոր են ևն : Հատու-
կի ինամբը հաստատուած վարժարանին մէջ թատերական խա-
ղերու , և Եկեղեցւոյ օծման հանդիսի առթիւ Հատուկի կողմա-
նէ կ'ըսէ յատուկ հրաւիրանաց համեմատ մերայնոց ներկայու-
թիւնը և ընծայատարութիւնը մեզի վտանգաւոր և փաստաւոր
համարած ենք դարձեալ մեր թերթին միջոցաւ : Այս երկիւղեալ
պատճառ ուրիշ բան չենք ունեցած , բայց թէ Պապական ազ-
գայնոց արդէ վիճակը և դրութիւնը , և մեր կասկածն ալ անու-
ղի չէ ու չկրնար ըլլալ . ապացոյցներ ունինք , ինչպէս են Տա-
ւան Պօղոս պէիս համար Հատուկանի յայտարարութիւնները ,
Կ . Բ . Վ . Ն . Ի տարակի , գաթրեճեանի դիրքը և Պապական
Մէծնուան , Չարձեալ ապացոյցներ ունինք մեր կարծեաց ստու-
գութեանը , Զէյթունի իշխանաց կրօնախոսութեան չեղքին
առթիւ , Բարեգործական բնկերութեան մէջ իր ազգայնին ներ-
քեւ միութիւն քորոզող և ամենէն աւելի վտանգութեան արժանի
համարուող Պապական ազգայնոց ոմանց ընդդէմ Վրդին և Հա-
տուկանեաց Եկեղեցւոյ ցոյցերը . . . ամէն յայտնէ յան-
ուան կը ծանցենք , և շատերու ալ դարձեալ և ապշութիւն տը-
ւած են . բայց ոչ մեզի վասն զի սկիզբէն ի վեր անոնց վրայ վա-
տահութիւն չունէինք , և Բարեգործական բնկերութիւնը Հա-
մազգայնին շատ տարբերութիւն ունենալը գիտէինք , և այն
հանգամանքներով միութեան անհնարութիւնը քարոզած էինք :

Մէծնուայի հետ վիճաբանութեան մասին
նէս ի վեր քանի քանի անգամ Պապական ազ-
գայնոց այս ողորմելի և թշուառ վիճակին վը-
րայ ակնարկութիւն ըրինք . և Մէծնուան ու
ղորմելի Մէծնուան մեր աջաց առջև կը դնէ
առանց պատկառելու՝ իրենց քարերն ու փայ-
տերը , իր վիզն անցած չղթայն , որ թէ և ոսկի
ալ ըլլայ , բայց դարձեալ չղթայ է :

1852ի և 1867ի մէջ անհուն ու մեծ տար-
բերութիւն մը կայ Պապական ազգայնոց հա-
մար : Վրդերն ու ժողովուրդներն իրենց յա-
ռաջագիմութիւնը բաղդատելու համար տար-
ուէ տարի իրենց վիճակին տարբերութիւննե-
րը կը թուեն : Մենք որպէս զի մեր ընթերցող-
ները համոզենք թէ որչափ ետ մնացած են Պա-
պական ազգայինք , և մինչև ցարդ անոնց նկատ-
մամբ ըսածներնիս հաստատելու համար՝ մէջ
բերենք հետեւեալ մէկերկու յայտարարու-
թիւնները միայն , իբրեւ հարկերէն երկուք :

1853 փետր . 24ին Հռոմէն կը վերադառ-
նայ Գեր . Հատուկ . ուր գացած էր Սխիթար-
եանց քիթը ձգմբու և անոնց կուսակցաց բե-
րանը կարկելու , Փրոփականայի հաւատա-
րիմ ծառայութեանց վարձն առնելու . ինչպէս
որ առաւ ալ փառօք և պատուով մեծարեալ ետ
դարձաւ : Պօլիս հասած օրը Հատուկի հակա-
ռակ կուսակցութիւնը բողբոջ դիր մը ուղղեց
անոր , որն որ Սախի 58 թուէն առնելով հոս
կը հրատարակենք :

Բողջ

Լ . Գ . Արք . Ս . և արեւի Եպիսկոպոս Հատուկան

“ Մեր Վրդին հոգեւոր և մարմնաւոր խա-
ղաղութիւնը որ օր քան զօր աւելի վրդոված
էր եօթը տարուէն ի վեր , անցեալ տարւոյն
կէսէն ետքը բոլորովին վերցաւ . “ Սխիթարեան
սրբոյն Գաղարու ” մակագրութեամբ Իտալե-
րէն դժոխային չարամատենին հրատարակմամ-
բ : Անոր բուն հեղինակները ո՛ր ըլլալը , և
Չերգործակցութիւնը սրջափեղածը այդ գործ-
քին մէջ դուրս ձեղեն լաւ ճանչնալով ձեր ներ-
քին գիտակցութեամբ՝ յուսանք որ իրաւունք
կուտայ մեր դատաստանին՝ զոր խորին համոզ-
մամբ ըրեր ենք ձեր վրայ իբրեւ գլխաւոր պատ-
ճառ այլ և այլ ազգային խռովութեանց : Եւ
մինչև ցայսօր չի տեսնելով ձեր գործողը առաջ-
նորդ՝ Քրիստոսի հոգին և հայրական գութը ,
և միանգամայն ձեր բնաւորութիւնը լաւ
ճանչնալով , Բողբոջին յոսանալով ինչ ամենայն

կասկածելի . Սխիթարեանք՝ ապացուցանելու թէ Հայերը հերետիկոս են և իրենք ամենին յարաբերութիւն չունին անոնց հետ : Սլէն կարտինալք , ծիրանաւորք և Պառնապոսն , որ աղբաւ Հայ և ուղղափառ եկեղեցւոյ զաւակաց վրայ դատաւոր պիտի կանգնին , և իրենց վճռէն կամ ակնարկութեան կախեալ պիտի պահեն :

Կեցցէ՛ Հայաստանեայց առաքելական եկեղեցի , որ տղատ , անկախ և ինքնիշխան է , Քրիստոնէութեան ոգւոյն հաւատարիմ , ներող և վեհանձն եկեղեցի մ'է . ամսոս որ մաս մը Հայեր թէ և փոքրածիւր , իրենց ծնող եկեղեցւոյն վեհութիւնը և ուղղափառութիւնը չի ճանչելով , գոցեր մաւրացիկ կը չըջնի օտարաց դռները : Կրօնին թէ Հայերը միայն Պապին գլխաւորութիւնն ընդունին և անոր առնունը յիշեն Ս . Պատարագի մէջ , անմիջապէս ուղղափառ եղած կ'ըլան . բայց ոչ , այսչափ չէ միայն . այլ և ամենայն կարգադրութեանց , որոշմանց , վճռոց , ակնարկութեանց Պապին , կարտինալոց , ծիրանաւորաց , Փրոփականտալի , Պառնապոյի ևն ևն անտալ հնազանդիլ և կուրօրէն հնազանդիլ պէտք է . վասն զի կար հնազանդութիւնն ալ հաւատոյ մասանց կարգըն անցած է ըստ վճռոց Փրոփականտայի ժողովոյն : Թող Պապական Սէնտուսն ցուցնէ մեզի թէ ինչպէս աղգտէր կրնան ըլլալ Պապականութեան յարող աղբայինք իրենց այս վիճակին մէջ , որ երբեմն անտարի և տիրացաւ կան վատարանութեամբ կ'ուզէր հաստատել . իր աչքին առջև կը գնենք թէ սոգորեան բազմերախտ և առաքինի ու ճշմարիտ աղբատէր վարդապետին չորս հատոր պատմութիւնն ենք , թող կարգաց թէ Վենետիկի վանքը սրչափ ծանր և տարժանելի նեղութիւններու մէջ բխրիցս անգամ երգմամբ և նղովիւք իր Լցդը հերետիկոս և հերձուածող անուանելէն ետքը , աղբային անմահ բարերար Սամուէլ Սուրատի վարժարանը Փրոփականտայի գործիք ընելու և նշանաւոր կոտակ մը պղծելու կը յանդգնի Եւ Սխիթարեանց աղբատիքութիւնը , ըսէ մեզի Սէնտուս

Սերի բողոքը տարակոյս չկայ որ Սխիթարեանց խորհրդովը և թելադրութեամբը գրուած է . վասն զի անոր մէջ սրչափ նախատախան լեզու մը գործածուած է , աւելի ծանր և կծու ձև մը գործածուած է Վենետիկ տպուած տետրակին մէջ ընդգէմ Հասունեանի , որ իբրև հեղինակ կը նկատուի Իտալերէն պարսաւագրքին : Թէ սոգորեան Սարգիս վարդապետը կը մեղադրէ Սխիթարեանները , և կը թուէ

Գեր , Հասունի նուիրուած սաւառականները որ տետրին մէջ կը յիշուին (տես հատոր Գ . երես 207) : « Դժոխային սրտի տէր . խորխոր և յանդուգն . ստատաց . խարդախ . անիրաւ . կատաղի . խենթ . անօրէն . հերետիկոս . անկրօն . անխիղճ . տխմար . անամօթ . մարդահաճոյ . շաղակրատ . փորձիչ . անաստուած . նենգաւոր . խաբէբայ . կտր . ամբարտաւան . հրէշ . դարմանցի և եօթն շղթայից արժանի . կատաղի զրպարաիչ . յիմար ամենագերստախիս . նոր գերագործար սուտ և երազատես . արշաւանագերսեմիստիստիստ . հայհոյիչ . յիշոցնատու ևն ևն :

Սխիթարեանց և Հասունեանց մէջ ծագած վեճերուն վախճան մը տալու համար Կայսերական բարեխնամ կառավարութիւնը հրաման ըրեր էր որ երկու կողմն մէկտեղին և իրենց կարծիքները միաբանեցնեն , եթէ ոչ , զատ զատ երկու կողմն ալ իրենց պահանջմունքը ներկայացնեն Ի . Դրան : Եւսոր վրայ Սխիթարեանց կողմէն 22 երեւելի անձինք ժողովելով 1853 մարտ 20ին , իրենց բոլոր պահանջմունքները որոշելով , հինգ յօդուածի բաժնեցին . որ են հետևեալները (Սախի 61 թիւէն կը քաղենք) :

Ա . « Ի Պօլոյ նախագահ արքեպիսկոպոսին և թեմական եպիսկոպոսոց ընտրութիւնը ժողովրդեան մեծագոյն մասին ընտրութեամբ և հաճութեամբ ըլլայ :

Բ . Եկեղեցիներուն , դպրոցներուն և հիւանդանոցին կառավարութիւնը աղբային ժողովին իրեն ընտրած ԱՄԵՐՅԱԿԱՆ հոգաբարձուներու յանձնուի :

Գ . Իւրօրիս ըսուած ժողովրդապետութեան սահմանադրութիւնը Հայոց ազգին մէջ անսովոր բան մը ըլլալուն համար վերցուի :

Դ . Կրօնի ժամանակ քահանային հետ աղբային ժողովին կողմէն ընտրուած երկու աշխարհական անձինք ներկայ գտնուին :

Ե . Սանիքը ազգին և անոնց մէջ գտնուած կրօնաւորները Լղդին զաւակները ըլլալով , պաշտօնով ինչևիցէ պատճառաւ վանքերէն դուրս գտնուած ժամանակին , նախագահ արքեպիսկոպոսը իրաւունք չունենայ առանց պատճառի դանդի վանքերը դարձնելու , կամ անոնց գործին արգելք ըլլալու , և թէ որ յանձնաք մը կամ պոկատութիւն մը ունենան , նախագահ արքեպիսկոպոսը աղբային ժողովին չմացուցած կարող չըլլայ ինք իր գլխուն առնոց համար անօրէնութիւն ընելու :

Եւս հինգ յօդուածը պէտք է որ նախագահ արքեպիսկոպոսը ընդունի , բայց Գեր .

Հասունեանը ինչ ընդունելով՝ ալ ըստ, Սիւթարեանը անոր խոստմունքներուն վստահութիւն չունենալով՝ զինքը չպիտի ընդունին իբրեւ իրենց նախագահ արքեպիսկոպոս ։ »

Այս հինգ յօդուածները ուշի ուշով աչքէ անցունողը պիտի նկատէ ստոնց մէջ պարզ և յայտնի կերպիւ սահմանադրական ոգի մը . առտնք թէ և ընդունելու ըլլայ Իւր . Հասունեանը , սակայն Սիւթարեանը վստահութիւն չունենալով չպիտի ընդունին , կ'ըսէ պայմաւորաբար , իբրեւ իրենց նախագահ արքեպիսկոպոսը . մինչդեռ անկէ մինչև ցարդ ընդունած են և կ'ընդունին և դեռ պիտի ընդունին , Ինչ զարմանալի է 1853ի չարժու մը , և որչափ սառն , ցուրտ և անմեկնելի է արգի անտարբերութիւնը : Սէճմուան ալ որ թերեւս նոյն պատեհի երեւելաց ժողովն դանապանն էր կամ դրսէն տեմ բռնողներէն , հաւանաւորաբար ինքն ալ Սիւթարեանց կողմն էր , և այն բողոքներուն , յայտարարութեանց և վերոյդրեալ պայմանաց ալ հաղորդակից , Սէճմուան ինչպէս հիմա յուռ և անտարբեր նըստած , Լուսաւորչականաց սահմանադրական ընթացքը կը խժեմէ : Ռուսիոյ կայսեր ստորագրած թուղթը մերժելնիս յանդգնութիւն է կ'ըսէ հիմա , երբ ինքն ալ ատենօք՝ Ռուսիոյ կայսրէն շատ վեր , անսխալական Պապին դրոշմած և կնքած նախագահը ոչ միայն կը մերժէր , այլև անոր միջոցաւ Հռոմէն եկած շնորհք , վճիռ և արտօնութիւն ոչինչ կը համարէր : Ինչ ըսենք այն բերնին որ մերթ տաք և մերթ ցուրտ կը փչէ :

Ուստի արժան է որ հոս սա անաչառ գիտողութիւնն ընենք , թէ Սէճմուան արդարեւ բարձ գրեթէ քնացնէ ժողովուրդը , անոր երեակցութիւնը կը յաճեցնէ ցնորքներու և պատիր ու աւելի փնասակար քան թէ օգտակար աւարկայներու վրայ . և 688 թուով երկար նկարագիր մը կ'ընէ իրենց երջանկութեան , բարեբաղդութեանց և առանձնաշնորհութեանց , որոնց ամէնն ալ կաթոլիկութեան շնորհիւ ստացած ենք կ'ըսէ : Սէճմուան ասանկ կով յայտնի ու պարզապէս գործիք եղեր է Հասունեան կուսակցութեան . սսի պէտք է որ հրապարակ հանենք , և ինքը Սէճմուան ալ հարկ է որ ինքզինքը յայտնէ . այնքան բամբասուած , մերժուած , արտաքսուած , սարսափելի ու անարժան կերպիւ նախատուած անձի մը առջև հիմա ինչպէս կը խնկարկէ և կը փառաւորէ զայն . թող ըսէ Սէճմուան . չըլլայ որ մասխարայութեան տանի այս խնդիրն ալ :

Սնայեայլ գալ անգամ .

ՊԵՏՏՈՆԱԿԱՆ ԺԱՆՈՒՅՄՈՒՆԵՐ

Նիկոմիդիոյ քանի մը գիւղօրէից աղքատ ժողովրդեան առ այժմ գոնէ օրական չորսքէկ հացը հայթայթելու համար ինչպէս որ յայտնի է ժամանակէ մը ի վեր Սպարաբաղաքիս մէջ Յանձնաժողով մը կազմուած է մէկ քանի աղքատէր անձերէ բաղկացեալ որոնք մինչև ցարդ անձանձիր կ'աշխատին վերոյդրեալ գիւղացի խղճալիները անօթութենէ աղատելու համար դրամական հանգանակութեամբ ալիւր հացը նեւ և ըստ կարելոյն միւլթարել զանոնք , որոնք որատառ մը հացի անգամ կարօտը կը քաշեն :

Ուստի այն ծանուցմամբ յորդոր կը կարգաւոր ամէն կարեկից և աղքատաւոր աղքատ յիններու , որ այս ատուածահաճոյ հանգաւորակութեան մասնակցին և իրենց նուիրատուութիւնը մինչև յառաջիկայ Ս . Օգոստի բարեհաճին շարունակել մարգասիրաբար և իրենց նուէրները խրիկն Իերա Ուղիղ փողոց Սանդումէի 467 թիւ տպարանը , որ նոյն Յանձնաժողով կեդրոնատեղին է :

6 Ապրիլ 1867

Ի Պատրիարքարանի Հայոց

Կ . Պօլս

1866 թուական կրող Պատիւեր Հայաստանեայց Լուսաւորչական Ս . Եկեղեցւոյ անուանով զիրք մը հրատարակուած տեսնուեցաւ այս օրերս Տիվիթեան թաղէոսի տպարանէն ելած : Յաւ է մեզ տեսնել որ անոր անանուն հեղինակը մեր եկեղեցական գրեանքը , Սաչ տոցը , Խորհրդատետրը , Դամագիրքը , Շարականը և Տաղարանը ըստ քմաց աղաւաղելով այսինքն՝ պակսեցնելով աւելցնելով , փոփոխելով և կրճատելով իր վրայ կրած անունին բոլորովին հակառակ Ս . Լուսաւորիչ Հօր վարդապետութիւններէն ու աւանդութիւններէն ըստ ամենայնի օտար և հեռու , աւելի մոլորութեանց պատկեր մը կը ներկայացնէ :

Այս գիրքը ըստ ինքեան դատապարտեալ ըլլալով ի պաշտօնէ պարտաւորեալ կ'ղգուշացնեմք Ս . Լուսաւորիչ Հօր հարազատ զաւակները , որ անոր կեղծ և պատրուակեալ անունէն չխաբուելով , մերժեն և արհամարհեն զայն իբրեւ մոլորութեանց խմորում մը :

5 Ապրիլ 1867

Ի Պատրիարքարանի Հայոց

ՏՆՕՐԵՆ — ԽՄԲԱԳԻՐ

ՍՏԵՓԱՆ Պ . ՊՕՂՈՍ ՓԱՓԱԶԵԱՆՑ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՄԻԻՎԵՆՏԻՍԵԱՆ